

етнопедагогічних чинників, різноманітних форм навчально-виховної роботи у комплексі дисциплін художньо-мистецького циклу. Показником високого рівня етнічної ідентичності є засвоєння мовної картини світу, формування мотиваційного компонента світогляду, уміння аналізувати сучасні явища культури крізь призму трансформації фольклорної традиції. Ознакою духовного розвитку особистості є формування фольклорно-компетентної особистості як суб'єкта репродуктивно-творчої культурної діяльності.

Література:

1. Волкова С.В. Народна казка як засіб формування морально-ціннісних орієнтацій учнів підліткового віку // Педагогічні науки: Зб. наук. праць. – Херсон: Видавництво ХДПУ, 2002. – Вип. 32. – Ч. 1. – С. 219.
2. Грица С. Фольклор у просторі та часі. Вибрані статті. – Тернопіль: «АСТОН», 2000. – С. 210.
3. Грица С. Трансмісія фольклорної традиції: Етномузикознавчі розвідки. – Київ -Тернопіль: «АСТОН», 2002. – С. 210.
4. Євнух В.Б., Трощинський В.П., Галушко К.Ю. та ін. Етносоціологія: терміни та поняття: Навч. посібник. – К.: Видавництво УАННП «Фенікс», 2003. – С. 115.
5. Єрмоленко С.Я. Нариси української словесності: стилістика і культура мови. – К.: Довіра, 1999. – 431 с.
6. Зязюн І.А. Пріоритетні принципи дидактики сучасної професійної освіти // Науковий вісник Миколаївського держ. пед. ун -ту. Педагогічні науки: Зб. наук. праць. – Вип. IV. – Миколаїв. – 2001. – С. 21.
7. Кравчик -Василевская В. В защиту фольклора, или диалог между традицией и современностью // Живая старина. – 1996. – № 4 (12). – С. 43.
8. Мозальов О. Формування національної свідомості й самосвідомості у процесі вивчення вітчизняної і світової культури // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. – № 2. – С. 217.
9. Новосад М.Г. Українська пісня в духовному житті народу // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2001. – № 4. – С. 97.
10. Отич О.М. Естетико -педагогічний потенціал української народної пісні: Навч. посібник. – Полтава, 1998. – С. 6.
11. Путилов Б.Н. Фольклор и народная культура. – СПб., 2003. – С. 56.
12. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька: Навчальний посібник. – К.: ТОВ «Інтерпроф». 2002. – С. 48 -49.
13. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька: Навчальний посібник. – К.: ТОВ «Інтерпроф». 2002. – С. 33 -34.
14. Смікал В.О. Роль мистецтва у формуванні світоглядної культури особистості // Наукові записки Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя: Психолого -педагогічні науки. – Ніжин. – 1999. – Ч. 3. – С. 27.
15. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка: Навч. посібник. – К.: ІСДО, 1996. – С. 183.
16. Ступарик Б.М. Національна школа: витоки, становлення: Навч. -метод. посіб. – К., 1998. – С. 295 -296.
17. Філіпчук Г.Г. Українська етнокультурна у змісті національної загальної та педагогічної освіти. – Чернівці, 1996. – С. 39.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

І.В. Пивовар

Проблема девіантної поведінки посідає провідне місце серед актуальних та є одним із невирішених завдань психолого-педагогічної науки. Про це свідчить соціальний процес «народження», зокрема, такого типу сучасної молоді людини, характерними рисами якої є індиферентність, інфантильність, аморальність, безвідповідальність, культурно-емоційна обмеженість, духовна бідність тощо. У зв'язку з цим, ми стаємо свідками виокремлення із суспільної стратифікації нового прошарку населення – девіантного, чисельність якого зростає надзвичайними темпами, поповнюючи його девіантами різного типу – адиктивного, деліквентного, патохарактерологічного (неправильне виховання), психопатологічного (психічні розлади та захворювання) тощо.

Девіантна поведінка, на думку В.Д. Менделевича, – це будь-яка за ступенем вираження, спрямованості та мотивації поведінка, яка характеризується відхиленням від критеріїв законодавчих та морально-етичних суспільних норм [3,76]. Дані норми мають як абсолютні і однозначні критерії, які зафіксовані в законах, так і – відносні, які передаються з уст в уста, транслюються під виглядом традицій, вірувань або сімейних, професійних і суспільних регламентацій.

Сьогодні до переліку згубних наслідків девіантної поведінки у зв'язку із порушенням функціонування складної багаторівневої системи «соціум – особистість», долучається той факт, що жертвами девіантного ураження стають діти молодшого шкільного віку. Оскільки молодший шкільний вік - критичний момент розвитку дитини, адже відбувається зміна її соціальної ролі, провідної діяльності, психічних процесів, підвищується ступінь навіюваності тощо. Період молодшого шкільного віку розглядається як перша криза трансформації, рівень успішності протікання якої може стати як захисним фактором, так і фактором ризику розвитку девіацій.

Тому, передумовами профілактичної роботи з девіантами різного віку, а особливо з молодшими школярами, є знання психолого-педагогічним працівником чутливих сфер ураження особистості щодо різноманітних зовнішніх та внутрішніх факторів ризику. Отже, метою нашої статі є характеристика основних поведінкових відхилень у дітей молодшого шкільного віку.

На даний час існує багато наукових розробок генези проблеми девіацій, практично обгрунтованих підходів їх профілактики, корекції та реабілітації (В. Оржеховська, Н. Максимова, Л. Мельничук, Т. Дем'янюк, М. Байрамова, О. Пилипенко, А. Макєєва, В. Менделєвіч, В. Шабаліна, Б. Братус, В. М'ясищев, П. Сидоров, І. Кон, Л. Пожар, Ц. Короленко та інші). Але, на жаль, паралельно із досягненнями науки продовжують розвиватись і деструктивні наслідки проблеми.

Вивчаючи девіантну поведінку молодших школярів, в першу чергу, необхідно врахувати особливості їхньої вікової поведінкової норми (модель поведінки, система вимог, яких повинен дотримуватися індивід, для того, щоб його визнали представником відповідного віку). При визначенні поведінкової норми дотримуються таких критеріїв: 1) комунікативний стиль (толерантність і компетентність при спілкуванні); 2) особливості саморегуляції поведінки (вольові характеристики); 3) інтелектуальні особливості (уміння планувати, прогнозувати власну діяльність); 4) емоційні особливості; психомоторні особливості (мімічний і жестикуляційний стилі); 5) стиль усного і писемного мовлення.

Враховуючи критерії поведінкових норм молодшого школяра (В.Д. Менделевич), визнають найбільш яскраві прояви дитячої девіантної поведінки – акселерація і ретардація психічного і поведінкового розвитку, дитячі страхи (на базі розлучення з рідними людьми, страхи сновидінь та шкільні страхи), гіпердинамічна (гіперкінетична) поведінка, відхилення у поведінці на базі фантазування.

Девіація під виглядом акселерації може проявлятися у прискоренні психосексуального розвитку, коли у дитини з'являються форми сексуальної поведінки, які характерні для більш пізніх етапів, та підвищується сексуальний інтерес. Також дитині властива форма інтелектуального випередження, яка характеризується тим, що вона починає цікавитися діяльністю, що не є характерною для її віку. В такому випадку дитина отримує прізвисько «маленького старця». Девіація під виглядом ретардації психічного і поведінкового розвитку характеризується відставанням у формуванні вікових поведінкових стереотипів. Це проявляється у психічному інфантилізмі – невмінні розрізняти реальні та нереальні цілі, наївності, егоцентризмі, формально-обов'язковому виконанні доручень, небажанні прогнозувати можливі небажані події, високому рівні образи, потребі в опіці, захисті, схильності до різкої зміни настрою і виражених афективних реакціях.

Гіперкінетична (гіпердинамічна) поведінка проявляється переважно в руховій розгальмованості. Характерними ознаками такої поведінки вважають: тривалі неспокійні рухи в кистях і стопах (сидячи на стільці, дитина крутиться); невміння спокійно сидіти на

місці, коли від неї це вимагають; легка розсіюваність уваги на сторонні предмети; нестриманість (з нетерпінням чекає на свою чергу у грі); поспішність (на питання часто відповідає не подумавши, не дослухавши їх до кінця); відчуття труднощів при виконанні запропонованих завдань, що не пов'язані з нерозумінням; труднощі у зосередженні уваги при виконанні завдань або під час гри; перехід від одного невиконаного завдання до іншого; надокучливість (часто заважає іншим, наприклад, втручається в ігри інших дітей); розсіяність (часто губить речі, необхідні у школі і дома;); пониження відчуття небезпеки (здійснення вчинків, не задумуючись про їх наслідки).

У дитини із відхиленням у поведінці на базі фантазування, спостерігаються активність уяви, схильність до змішування уяви, фантазії і реальності. Часто першими проявами такої поведінки є своєрідність ігрової діяльності, під час якої дитина на тривалий час може «перевтілитися» в тварину, видуманий образ або неживий предмет. Можливі різні шляхи формування даної девіації – від психогенно-особистісного, пов'язаного з формуванням і домінуванням шизоїдної або істеричної ознаки в характері дитини, до шизофренічного, обумовленого порушеннями комунікативних можливостей.

Крім специфічних девіацій, молодшому шкільному віці притаманні також деякі й загальні форми девіантної поведінки. Розглянемо коротко кожен із них.

У дітей молодшого шкільного віку яскраво спостерігаються прямі та опосередковані прояви агресивної поведінки: негативізм (опозиційна манера поведінки від пасивного опору до активної боротьби), образа (заздрість до оточуючих за їх вчинки), непряма агресія (вираження негативізму через крик, роздратованість, тупотіння ногами) та вербальна агресія (вираження негативних почуттів через крик, погрози). Також агресивність дітей, на відмінну від дорослих, проявляється в конструктивній формі, коли злочинний намір зробити зло – відсутній. Конструктивна агресія є наслідком нестійкої й істеричної поведінки індивіда, коли гнів, роздратованість і фізична агресія часто не характеризуються свідомим наміром, а формуються як відповідні реакції на зовнішні умови [3,88].

Девіантна поведінка у вигляді вживання речовин, які впливають на зміну психічного стану, зазвичай починає формуватися у підлітковому віці, але деякі форми залежностей спостерігаються у дітей молодшого шкільного віку. За даними П.Д. Шабанова, вік першого вживання наркотиків розподіляється наступним чином: біля 1% вперше пробують наркотик у віці до 10 років, більше 40% - від 11 до 14 років, біля 50% від 15 до 17 років і менше 1% - після 20 років [3,210].

Вживання психотропних речовин молодшими школярами характеризується, в першу чергу, неможливістю дитини відмовитися від запропонованого оточенням алкоголю або наркотичної речовини. Невміння протистояти зовнішньому пресингу пояснюється психічним інфантилізмом дитини, який виражається в несамостійності прийняття рішень і дій, неможливості протистояти зовнішньому впливу, в заниженій критичності до себе, вразливості. С. Белосуров та Б. Уільямс виділяють низку факторів, які характеризують залежність від психотропних речовин: виховання в неповній сім'ї, постійна зайнятість одного із батьків, відсутність інших дітей у сім'ї, відсутність батька або занадто поблажливий його характер, демократичний або авторитарний стиль матері, конфліктність батьків, нереальне прагнення батьків щодо своїх дітей, сімейні адиктивні патерни поведінки.

Дітям молодшого шкільного віку також характерні деякі види патохарактерологічних реакцій. Наприклад, активна та пасивна опозиція, коли індивід грубістю, неслухняністю, неадекватною поведінкою, або, навпаки, через відмову від виконання вимог і доручень, замкненості при відсутності агресії висловлює своє невдоволення зовнішніми подіями. Реакція імітації, яка характеризується намірами наслідувати авторитетну для себе особистість з антисуспільною поведінкою. Реакція компенсації полягає в намірах приховати власну неповноцінність в одній сфері діяльності успіхом в іншій (не завжди схваленою суспільством).

Також поведінці молодших школярів, за певних деструктивних умов та з метою уникнути страху, тривоги й інших неприємних відчуттів, характерний розвиток комунікативних девіацій, таких як аутизм (замкненість в собі, ігнорування зовнішнього

світу), гіпертовариськість, конформна поведінка (приспосовування до життя інших, ігнорування себе та власних уподобань, інтересів), псевдологія (дитина обманює інших але не заради вигоди, а заради привернення до себе уваги), соціофобія (ереїтофобія – страх почервоніння при інших, скопофобія – страх показатися смішним тощо).

Необхідно звернути увагу і на девіації стилю поведінки, тобто невміння відповідати принципам естетики у різних сферах: манерах, мові, одязі, харчуванні тощо. Неестетична поведінка проявляється в неохайності, відсутності гарних манер, розумінні краси. Основними паталогічними звичками дітей молодшого віку вважають трихотиломанію (виривання волосся), оніхофагію (схильність гризти нігті), алотриофагію (покушування неістивних речей), оніхохейлофагію (нав'язливе покушування нігтів та губ) [3, с.149].

При недостатній увазі психолога -педагогічного працівника до характерних відхилень у поведінці молодшого школяра, тобто при обмеженій профілактичній та корекційно - реабілітаційній його діяльності, можливі ускладнення форм вищезгаданих девіацій. Крім того, система різних відхилень є фактором ризику для шкільної дезадаптації, яка, в свою чергу, є джерелом живлення нових девіацій.

Школа для дітей молодшого шкільного віку стає центром їхнього життя. Те, як вони виконує свої шкільні обов'язки, успіх чи неуспіх у навчальних справах, має для них афективне забарвлення.

Вступ дитини до школи є серйозним випробуванням не лише для дитини, але й для всієї сім'ї. Стосунки дитини з батьками опосередковуються школою. Особливо яскраво це спостерігається у сім'ї першокласника. У батьків у цей час можуть актуалізуватися власні шкільні страхи, які вони починають проектувати на дитину, передаючи їй тривожність та напруженість. Крім того, разом з шкільними проблемами можуть виникнути і батьківські бажання щодо бездоганності їхньої дитини, тому дитина повинна мати успіх, щоб виправдати очікування рідних. Така ситуація стає фактором ризику, якщо батьківські вимоги не відповідають можливостям дитини.

На взаємостосунки з батьками, крім школи, впливає і перехід дитини до, так званого, латентного вікового періоду, під час якого вона розчаровується у «ідеалах» та стає досить чутливою до факторів ризику.

Подібний процес відбувається і щодо вчителів. Вчитель спочатку наділяється усіма якостями батьків, його люблять, поважають і в той же час бояться. Деякий страх перед учителем входить в діапазон нормального розвитку інших соціальних страхів даного періоду, оскільки це прояви першого досвіду соціалізації дитини. В цей час дитина боїться не відповідати загальноприйнятим нормам і зразкам поведінки, боїться зробити щось не так, запізнитися, не виконати завдання. Але поява стійкого страху перед учителем свідчить про небезпеку переростання нормальних шкільних страхів у невротичні.

Молодший школяр починає активно взаємодіяти із ровесниками, стосунки з якими починають відігравати все більшу роль у його соціальній адаптації. Більшість дітей приходить до школи без досвіду спілкування в колективі, тому встановлення міжособистісних контактів не завжди характеризуються гармонійністю й позитивними наслідками для особистості школяра.

Статус в класі і самооцінка дитини взаємопов'язані і на першому році навчання детерміновані думкою учителя і успішністю. Неуспішна навчальна діяльність, конфліктні відносини з учителем і низький соціометричний статус в класі призводить до депривації потреби у визнанні, що активізує неадаптивні захисні механізми. При пасивній поведінці виникають замкненість, лінь, аутизм, апатія. При активній поведінці захист проявляється у вигляді агресії.

Сьогодні завдання профілактичної роботи із девіантними особистостями реалізуються за допомогою різноманітних методів, які об'єднуються у такі великі профілактичні блоки, як консультація, корекція та психотерапія.

Консультавання, як один із методів профілактики, полягає в інформуванні соціальним педагогом (психологом) особистості про стан її психічного здоров'я та виробленні у неї

власної активної позиції щодо своїх проблем, фрустрацій та стресів. Результатом консультування є оволодіння особистістю основними способами відновлення і збереження емоційного комфорту в критичних життєвих ситуаціях. Основним засобом консультування є інтерв'ю та експериментально-психологічні методики для визначення функціонування психічних процесів і параметрів індивідуальності.

При комунікативних девіаціях, відхиленнях у стилі поведінки та патохарактерологічних реакціях використовують прийоми логотерапії, при якій профілактично -корекційний вплив здійснюється через призму методу переконання. Також активно практикуються методи психології самореалізації (максимальне використання особистісного потенціалу) та позитивної психотерапії (використання транскультурного підходу), основне завдання яких спрямоване на усвідомлення самого себе, своєї автентичності, розкриття внутрішнього потенціалу, зміни негативного уявлення щодо самого себе. При вживанні психотропних речовин, ретардації та акселерації поведінкового розвитку актуальною є когнітивна терапія, яка спрямована на подолання гіпергенералізації (узагальнення на основі одиничного випадку), катастрофізації (перебільшення наслідків певних вчинків), дихотомічності мислення (схильність до крайнощів), довільності умовиводів (необґрунтованість вчинків), вибірковості абстрагування (аналіз ситуації на основі незначного факту) [3].

Іншим профілактичним засобом є психологічна корекція, яка спрямована на формування нових психічно -адекватних навичок через спеціальні тренінгові заняття, основними методами яких є маніпулювання, формування і управління особистістю. Особистість виступає у ролі матеріалу із якого «ліпиться» оптимальний для неї та ідеальний для суспільства образ. Корекція використовується при виявленні в особистості характерологічних, поведінкових девіацій та особистісних аномалій. Психокорекція реалізується через призму аутотренінгу, поведінкової психотерапії (вироблення адекватних звичок замість невротичних), нейролінгвістичного програмування (переформування особистості, надання їй нової бажаної форми через психологічне маніпулювання), психодрами (розігрування особистістю ролей з ціллю вивчення свого внутрішнього світу і вироблення навичок оптимальної соціальної поведінки) [3]. При вживанні психотропних речовин використовують екзистенціальну та сімейну психотерапію.

Також при профілактиці різних відхилень у поведінці дітей використовують методи психотерапії - гештальттерапію, головний принцип якої навчитися сприймати себе, інших людей такими, які вони є; сприймати та оцінювати теперішній стан людини як досконалий, та такий, що не вимагає зміни та вдосконалення.

З метою усунення психологічних дискомфортів та стресів соціально -педагогічного походження у дітей з проблемами соціалізації та надання їм можливості прояву творчого «Я», як одного із засобів самоствердження, використовують різні види естетотерапії (пісенна терапія, бібліотерапія, кольоротерапія, лялькотерапія, натурпсихотерапія, літотерапія, анімалотерапія, ароматерапія, кінезітерапія, маматерапія, сміхотерапія) [4].

Отже, у результаті аналізу психолого-педагогічної літератури, виявлено й охарактеризовано основні види девіантної поведінки дітей молодшого шкільного віку та класифіковано їх за віковими поведінковими нормами (специфічні та загальні). До групи специфічних девіацій, що пов'язані з відхиленнями від вікової норми молодшого школяра, відносимо акселерацію та ретардацію психічного та поведінкового розвитку, дитячі страхи, гіпердинамічну поведінку, відхилення на базі фантазування. До групи загальних девіацій, які за несприятливих умов можуть спостерігатися у індивідів різновікових груп, відносимо вживання психотропних речовин, агресивну поведінку, комунікативні відхилення, неестетичну поведінку, різні прояви патохарактерологічних реакцій, дезадаптацію тощо. Також вивчено методи профілактики девіантної поведінки молодших школярів - консультація, корекція та психотерапія.

Література:

1. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб./ О.В.Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. - 416с.
2. Гусева Н.А. Тренинг предупреждения вредных привычек у детей. Программа профилактики злоупотребления психоактивными веществами/ Под.науч.ред. Л.М.Шипицыной. - СПб.: Речь, 2005. -256с.
3. Менделевич В.Д. Психология девиантного поведения. Учебное пособие. -СПб.: Речь, 2005. -445с.
4. Федій О.А. Естетотерапія. Навчальний посібник. -К.: Центр учбової літератури, 2007. -256.
5. Шнейдер Л.Б. Девиантное поведение детей и подростков. -М.: Академический Проект; Триеста, 2005. -336с. – (Психологические технологии).

ПРОБЛЕМИ ПАТРІОТИЗМУ У ВИХОВАННІ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

С. Роговська

Аналізуючи літературу, присвячену проблемам патріотизму та патріотичного виховання, можна помітити певний прорив у її поглибленому осягненні і об'єктивному висвітленні, починаючи з 80-х років, коли власне науковий підхід почав позбуватися кон'юнктурної заідеологізованості. Патріотизм вважається надійним фундаментом, на якому успішно формуються надетнічна, національна свідомість, історична пам'ять. Одним із ключових компонентів надетнічної свідомості має виступати загальнодержавний патріотизм як сконцентрований вираз лояльності до країни проживання і солідарності з усіма громадянами незалежно від їхньої етнічної ідентичності [3, с.37].

Дійсно, сьогодні і в майбутньому прогрес людства все більше буде пов'язаний з різними формами взаємодій між народами у сферах політики, освіти, культури, спорту. І патріотизм як системогенеруючий чинник у системі цих взаємодій відіграє роль, по-перше, одного з їх найважливіших стимуляторів; по-друге, гаранта їх різноманітності; по-третє, каталізатора повноцінності якісних та кількісних показників даних взаємодій.

Патріотизм прийнято визначати як любов до своєї батьківщини і готовність діяти заради її блага. Ідеальний вияв патріотизму полягає насамперед у його свідомому характері, у здатності підніматися над інстинктами і покладатися на розум, у бажанні робити для Вітчизни благо, у тому числі й викриваючи її недоліки. Таким чином, патріотизм - це не лише почуття, а й готовність до свідомої дії [3, с.37].

Патріотизм як одне із сильних почуттів, із яких складається емоційний світ людини, невід'ємний від осмислення і вибору шляхів та засобів реалізації інтересів своєї Вітчизни. У зв'язку з цим видається важливим з погляду розуміння сутності патріотизму розвести чуттєво-емоційну і осмислено-дієву складові людської свідомості, яка, якщо виходити з відомого вислову німецького економіста XIX ст. Фридриха Ліста стосовно того, що між особистістю і людством стоїть нація, практично завжди є свідомістю національною [3, с.37].

Величезна роль у формуванні патріотизму належить гуманітарним наукам. У листі до галицької молоді (1905 р.) Іван Франко звертав увагу на необхідність здобувати знання, теоретичне і практичне, гартувати свою волю, оскільки стояло завдання: «витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного і політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй...». Далі І. Франко продовжував: «Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів». Наприкінці цього листа він закликав: «виробляйте себе на серйозних, свідомих і статочних мужів, повних любові до свого народу і здібних виявляти ту любов не потоками шумних фраз, а невтомною, тихою працею. Таких мужів потребує кожна нація і кожна історична доба, а вдвоє сильніше буде їх потребувати велика історична доба, коли всій нашій Україні перший раз у її історичнім житті всміхнеться хоч трохи повна горожанська і політична свобода» [5, с.404-405, 409].